

'Sterk zijn als een verse doppinda'

Cultuur speelt belangrijke rol in hulpverlening seksueel geweld

Julie Ndaya

Seksueel geweld is in oorlogsgebieden aan de orde van de dag. Veel vrouwelijke vluchtelingen zijn hierdoor getraumatiseerd. Hun integriteit is geschaad. Hulpverleners moeten hun oren en ogen goed open houden, willen ze deze vrouwen helpen. Soms hebben vluchtelingen namelijk geen woorden voor wat hun is overkomen.

Seksueel geweld in een situatie van oorlog, etnische zuivering of politieke onrust is een zeer effectieve methode om de tegenpartij te destabiliseren. De slachtoffers van seksueel geweld zijn doorgaans vrouwen. Zij zijn verantwoordelijk voor de fysieke reproductie van hun gemeenschap en door hen te vernederen, zwanger te maken en ziektes zoals aids te verspreiden, trachten de vijanden bewust of onbewust de gemeenschap van de tegenpartij te vernietigen en uit te roeien. Vluchtelingen die slachtoffer worden van seksueel geweld hebben een zeer specifiek verhaal te vertellen. Al krijgen ze over hun ervaringen vaak geen woord over hun lippen. Zo blijkt uit de verklaringen die vluchtelingen afgeven bij het eerste verhoor van de IND.

Herstellen

Dat de asielprocedure voor slachtoffers van seksueel geweld richtlijnen behoeft, bleek wel tijdens een studiedag van Amnesty International in september 2004. Artsen meldden daar dat het grote probleem is dat vluchtelingen niet in staat zijn te praten over seksueel misbruik, terwijl het in de asielprocedure een zwaarwegende omstandigheid is. Het probleem wordt mede veroorzaakt door de procedures van de IND. Die stelt dat mensen meteen na aankomst in Nederland hun volledige verhaal moeten vertellen. Terwijl vluchtelingen niet alles willen of kunnen vertellen over hun ervaring met seksueel geweld.

Hulpverleners en rechters moeten goed bedenken hoe ze deze slachtoffers kunnen helpen herstellen van de trauma's en rehabiliteren in hun gemeenschap. Wat kan gedaan worden om de stigmatisering te doorbreken die deze slachtoffers ervaren? Hoe kunnen artsen en hulpverleners communiceren met slachtoffers over wat hun is overkomen vanuit de culturele achtergrond? Is het reëel van slachtoffers te verwachten dat zij meteen na aankomst in Nederland vertellen over seksueel geweld? Terwijl ze er niet over willen of kunnen vertellen?

In een poging een bijdrage aan de analyse leveren, heb ik vanuit mijn Congolese achtergrond het probleem bekeken. Allereerst heb ik de term verkrachting opgezocht in mijn moedertaal. Ik had veel moeite het woord te vinden. Ik dacht dat dit aan mij lag en ben gesprekken gaan voeren met een aantal vrouwen uit verschillende andere talenregio's van Congo. Wij kwamen tot de conclusie dat het woord verkrachting in onze moedertalen geen vertaling heeft. Als we verkrachting al omschrijven, gebruiken we het Franse woord 'viol'. Het concept verkrachting kennen we wel, maar geldt alleen voor meisjes die nog

maagd zijn. Een volwassen vrouw kan per definitie niet meer worden verkracht. Ik concludeer hieruit dat de Congolese manier van communiceren, de visie op verkrachting en de impact van de schaamtevolle gebeurtenis heel anders is dan in het Westen.

Belemmering

In Nederland is verkrachting een strafbaar feit, waarbij de voornamelijk vrouwelijke slachtoffers geacht worden passieve slachtoffers te zijn. Deze context beschermt vrouwen en er wordt verwacht dat de slachtoffers hun traumatische ervaringen kunnen verwerken vanuit Westerse patronen. Met praten, vragen en dingen benoemen. Voor een Afrikaanse vrouw kan een dergelijke benadering paternalistisch en zelfs gewelddadig overkomen, omdat ze verplicht wordt te denken en handelen in termen zoals zij zelf nooit geleerd heeft. Hulpverleners weten niet op welke manier ze hierover het beste contact kunnen maken en wat ze beter niet kunnen doen. Dit belemmert de behandeling. Niet zelden ontstaan hierdoor misverstanden. Bij het slachtoffer kan het gevoel van emotioneel geweld ontstaan, waardoor het slachtoffer dichtklapt. Terwijl de hulpverlener een gevoel van machteloosheid krijgt, omdat hij geen beeld heeft van de denkwereld van iemand afkomstig uit een andere cultuur. In zo'n ontmoeting is er sprake van een interculturele communicatie waarin beide partijen handelen vanuit hun eigen culturele en religieuze achtergrond.

Mythen

Iedere samenleving heeft haar eigen typische wijze om te handelen en te communiceren. Afrika ten zuiden van de Sahara kent een orale traditie. In de opvoeding worden normen en waarden doorgegeven door middel van spreekwoorden, liedjes en codes. Verhalen zijn heel belangrijk om de boodschap over te brengen. Ze verwijzen vaak via analogieën naar omgeving en milieu. Opvoeding is een spel van associëren. De levenslessen die op deze manier worden overgebracht, worden beschouwd als een product van de gemeenschappelijke geschiedenis, afkomstig van de voorouderlijke mythen. Zoals de Franse socioloog Durkheim het definieert: 'een mythe is een verhaal dat in het verleden gebeurd is en van waaruit mensen informatie krijgen die hun dagelijkse leven beïnvloedt en hun oordelen over hun omgeving zin geeft'. Verscheidene Afrikanisten, zoals de Nederlandse Mineke Schipper de Leeuw (1991) signaleerden dat het gebruik van spreekwoorden een manier is om een deel van de culturele erfenis van een volk door te geven.

Ik herken deze wijzen van handelen en communiceren. In Congo bijvoorbeeld nemen mensen vaak hun toevlucht tot spreekwoorden bij het aansnijden van een delicaat onderwerp zoals seksualiteit. Daarover communiceren ze indirect. Vooral tussen mannen en vrouwen is praten over seksualiteit taboe. Als een vrouw met een man over seks praat, wordt dat als een uitnodiging gezien. Spreekwoorden bevorderen de discretie en leiden de schaamte af, waardoor communicatie mogelijk blijft. Kinderen worden van jongs af aan voorbereid de boodschap te begrijpen die door middel van spreekwoorden wordt gegeven. Door goed te luisteren en analogieën te zoeken tussen de symbolen die gebruikt worden, leren zij de zin van de boodschap en deze te gebruiken. Deze boodschappen hebben een grote impact op individuen en groepen en vormen hun oordeel over dingen die hun overkomen. Een voorbeeld van een uitdrukking is mukaji nkambeke, wasungula kadi kakole. Hierin vergelijkt men een vrouw met een verse doppinda. Een

goede verse en rijpe pinda is heel hard en moeilijk open te krijgen. Met deze vergelijking worden mannen gewaarschuwd om niet te trouwen met vrouwen die hun benen snel spreiden. Vrouwen worden met het spreekwoord geïnstrueerd weerstand te bieden aan gedwongen seks. Als het ze toch overkomt, zijn ze instemmend medeplichtig. Er bestaat een diepgewortelde opvatting in de Congolese samenleving dat een goede vrouw weet, hoe ze weerstand kan bieden tegen gedwongen seks. Vrouwen 'leren' hoe ze hun benen bij elkaar moeten houden. Met de enkels over elkaar en de benen stevig tegen elkaar gedrukt. Als jonge vrouw alleen in een vreemd land heb ik lang geleden zelf deze techniek moeten toepassen. Ik werd geconfronteerd met gedwongen seks en reageerde meteen met wat ik in mijn jeugd geleerd had: 'il faut planter tes jambes'. Met veel moeite kon ik zonder schade deze poging tot gedwongen seks ontlopen, maar de techniek is niet altijd effectief. Het is erg uitputtend, vooral als je te maken hebt met iemand die sterker is. Daarnaast kan deze weerstand agressie opwekken bij de man die iets wil. Ten slotte geloven sommige meisjes dat als een man zijn zin niet krijgt, het sperma naar zijn hoofd stijgt en een verwoestende reactie initieert.

Stigma

De impact van seksueel geweld op een persoon heeft te maken met de heersende opvattingen over seksualiteit in de omgeving. In oorlogssituaties zoals in Oost-Congo worden vrouwen soms tot seks gedwongen met een wapen op hun vagina gericht. Voor de maatschappelijke en sociale consequenties maakt het niet uit of deze vrouw door de buurman of door een rebellenleider is verkracht. Vrouwen die deze schaamtevolle ervaring hebben, zijn niet sterk genoeg geweest en dus zelf verantwoordelijk. Dit stigma komt voor in verschillende Afrikaanse landen en is bij de opvoeding met de paplepel ingegoten. Het schuldgevoel dat ermee gepaard gaat, leidt tot een algemeen schaamtegevoel en stilzwijgen. Als een vrouw meerdere keren verkracht wordt, wordt dat geïnterpreteerd in termen van bezeten zijn door een slechte geest die haar weerloos maakt en haar stuurt in al haar handelingen. Het gaat hier om een culturele interpretatie van een gebeurtenis waardoor iemand zich schaamt en wordt geïsoleerd in haar samenleving omdat zij schuld heeft aan wat er gebeurd is. Daarover hoor je niet te praten!

Verdiepen in cultuur

Veel Congolese vrouwen nemen een verkrachting mee in hun graf. Ze zwijgen erover. Maar van de slachtoffers die asiel vragen, wordt in Nederland verwacht dat zij meteen na aankomst kunnen vertellen wat hun is overkomen. De vragen staan echter ver af van de Afrikaanse werkelijkheid. Denk bijvoorbeeld aan: waarom heb je geen aangifte van de verkrachting bij de politie gedaan? Maar wanneer je als volwassen Congolese vrouw niet verkracht kunt worden, het woord in je taal niet bestaat, hoe kun je daar dan aangifte van doen?

Nederlandse hulpverleners vragen zich af hoe deze vrouwen de verschrikkelijke ervaringen kunnen verwerken. Zeker wanneer het niet gebruikelijk is om schaamtevolle gebeurtenissen te benoemen en de juiste woorden ontbreken. Ik hoop dat de hulpverlening zich wil verdiepen in de culturele verschillen zowel in communicatie als context. Door mijn etnologische onderzoek ben ik betrokken bij een religieuze groepering van Congolese vrouwen. Zij biedt slachtoffers van schaamtevolle gebeurtenissen een rituele zuivering, gebaseerd op

bijbelse teksten van waaruit deze vrouwen zin geven aan wat hun overkomen is. Door een hele reeks initiaties waarbij het lichaam een grote rol speelt, wordt het slachtoffer gerehabiliteerd en geïntegreerd in een nieuwe gemeenschap. Naast spreekwoorden en liederen bieden lichaamstaal en rituelen een geaccepteerde manier om ervaringen te verwerken en personen opnieuw op te nemen in de gemeenschap. Wanneer de Nederlandse samenleving serieus werk wil maken van het opnemen van vluchtelingen en hen wil helpen om hun pijn te boven te komen, zal zij tenminste een poging moeten doen om zich in deze manieren van communiceren te verdiepen.

Julie Ndaya komt uit Congo en is etnoloog en onderzoekster bij het Afrika Studie Centrum te Leiden.

Bronnen

Durkheim, E. (1985). *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie*. Paris: PUF. (1ère éd. 1912)

Schipper de Leeuw, M. (1991). *Source of all Evil. African Proverbs and Sayings on Women*. London: Allison and Busby.

Tienhoven, H. van & Eiting, G. (2000). De hulpvraag centraal, de behandeling van seksuele trauma's bij vluchtelingen. *Phaxx*, jrg. 7, nr. 1.

Studiedag 'Omgaan met asielzoekers die schaaamtevolle gebeurtenissen hebben meegemaakt' van de Medische Onderzoeksgroep Amnesty International op 25 september 2004.